

UDK: 272-46(497.6)
Izvorni znanstveni rad
Primljeno: ožujak 2011.

Tomo KNEŽEVIĆ
Katolički bogoslovni fakultet u Sarajevu
Josipa Stadlera 5, BiH – 71000 Sarajevo
tomo.knezevic@bih.net.ba

VRHBOSANSKA NADBISKUPIJA U GRAĐENJU DUHOVNE SKRBI ZA VOJNIKE, REDARSTVENIKE I ZATVORENIKE

Sažetak

Kao što je to bilo u istočnoeuropskim zemljama s padom i nestankom bezbožnog komunističkog sustava, to isto dogodilo se i na našim prostorima. Nestaju željezne ograde i razne prepreke dušobrižničke komunikacije između Crkava i vjerskih zajednica s jedne strane i posebno čuvanih i osjetljivih državnih struktura kao što su vojska, policija i zatvori s druge strane. Tako nestaje „opasnost“ od „lošeg“ utjecaja i Katoličke crkve na vjernike katolike pripadnike oružanih snaga i policijskih postrojbi pojedinih zemalja bivše zajedničke države. U svemu tome svoje mjesto imala je i Bosna i Hercegovina.

Sretni smo i radosni da su ta teška vremena prošla. I ove prostore zahvatio je val slobodnog življenja i artikuliranja. Pa tako i u postrojbama vojske, redarstvenika, pritvorenika i zatvorenika. Ali taj dio vjernika u ovom postkomunističkom i poratnom vremenu traži i posebnu institucionalnu skrb Katoličke crkve kakva je već poodavno uređena u mnogim demokratskim zemljama Europe i svijeta. U domovinskom ratu ni u Bosni i Hercegovini ni u Republici Hrvatskoj nije postojala institucionalna skrb, već su vojnici i redarstvenici dušobrižnički zbrinjavani preko pojedinih župnika i kapelana, i to na području koje je pokrivala župna zajednica na kojem je boravila vojska i redarstvenici. Kad su kod svojih kuća, onda su pripadali dušobrižničkoj brizi župâ svojega življenja.

U svojem povijesnom hodu vojno dušobrižništvo Katoličke crkve na prostoru Bosne i Hercegovine bilo je raznoliko u idejama i u ostvarenjima. Njegov oblik bio je plod raznih povijesnih okolnosti i situacije u kojima je živjela Katolička crkva i svaki njezin član. Išlo je vlastitim putem, ali je ostvarivalo svoje poslanje u konkretnom vremenu i na konkretnom prostoru.

Međutim, gradeći dušobrižništvo vojske, redarstvenika, pritvorenika i zatvorenika u Bosni i Hercegovini tijekom minulih deset godina, trebalo ga je učiniti takvim da odgovori potrebama vremena i vjernika u kojem se nalazila Katolička crkva. Učinilo se sve kako bi javnost shvatila kako ono nije projekt dodvoravanja vjerskim zajedni-

cama nekih političkih stranaka, nego da dušobrižništvo vojske, redarstvenika, pritvorenika i zatvorenika, kao najstariji staleški pastoral, pripada odgovornosti Katoličke crkve, ali isto tako je danost prisutna u svim demokratskim društvima, i to bez obzira na način njezina ustrojstva.

Postavljalo se i pitanje kako ćemo urediti dušobrižništvo vojske, redarstvenika, pritvorenika i zatvorenika tijekom minulih deset godina? Koji model odgovara ovom podneblju i našem vjerniku? Trebalo ga je urediti tako kako bi u budućnosti zadovoljilo vjerničke potrebe Hrvata katolika, ali i drugih koji s nama žive, ali pripadaju drugim Crkvama i vjerskim zajednicama u Bosni i Hercegovini. U svijetu postoje mnogi modeli. Mnogi međunarodni predstavnici, zavisno od političke i financijske moći, predstavljali su i gurali nam modele zemalja iz kojih dolaze, čak i uz potporu pojedinaca iz crkvenih redova. Za te brojne informacije svima smo im bili zahvalni. Od svih njih uzeto je ono što je najbolje i stvoren je vlastiti bosansko-hercegovački model s kojim ćemo biti zadovoljni mi, ali i drugi s kojima gradimo vojno dušobrižništvo u Bosni i Hercegovini.

Ključne riječi: *dušobrižništvo, ustrojstvo, Vrhbosanska nadbiskupija, oružane snage BiH, obrana.*

Uvod

Krajem 20. stoljeća, kada je nepovratno krenuo povijesni proces nestanka bezbožnog komunističkog sustava u istočnoeuropskim zemljama i na prostorima bivše Jugoslavije, postupno i na razne načine nestajale su željezne ograde i razne ljudske prepreke za duhovnu skrb i dušobrižničku komunikaciju između Crkava i vjerskih zajednica s posebno čuvanim i osjetljivim državnim strukturama kao što su vojska, redarstvenici, pritvorenici i zatvorenici. Nestala je „opasnost“ od „lošeg“ utjecaja Katoličke crkve na vjernike katolike pripadnike oružanih snaga, redarstvenih postrojbi te pritvorskih i zatvorskih ustanova pojedinih zemalja.

Dirljivi su bili i isto tako nezaboravni prizori, a koje se u okrutnim vremenima komunističkog sustava moglo doživjeti svake godine, na primjer kod vojno-redarstvenog hodočašća s „trulog“ kapitalističkog Zapada u međunarodnom marijanskom svetištu u Lourdesu u Francuskoj. U svakom koji je to vidio i doživio javljale su se misli i pobožne želje na tom svetom mjestu susreta Boga i čovjeka u službenim odorama i pod zastavom zemlje iz koje dolaze i koju prezentiraju vidjeti i svoje vojnike, dočasnike, časnike i redarstvenike. Jer vidjeti visoke časnike i obične vojnike u njihovim službenim odorama, vojne invalide u kolicima te redarstvenike kako se svi zajedno ili pojedinačno iskreno mole, i to klečeći na koljenima nije ostavljalo nikoga ravnodušnim. Poglavitito mi iz zemalja „socijalističkog“ ustroja pred svojim očima i u svojim glavama imali smo sliku vojske i redarstvenika komunističkog vremena i ustroja koji izražavaju snagu i bude strah, ali nikako snagu

slobodno življene osobne vjere i osobnog uvjerenja u pozivu koji su izabrali, a na dobro pojedinca i cijele zajednice.

Međutim, ta zla i teška vremena su prošla. I ove prostore sve više je zahvaćao val slobodnog življenja i artikuliranja osobnoga uvjerenja. Pa tako i u postrojbama vojske, redarstva, pritvora i zatvora. S pojavkom potrebe posebne duhovne skrbi za taj dio vjernika katolika rasli su iz dana u dan zahtjevi ustrojavanja posebne institucionalne skrbi, i to onakav kakav je Katoličke crkva već poodavno u dogovoru s državom uredila u najvećem dijelu demokratskih zemalja Europe i svijeta. U Domovinskom ratu u Bosni Hercegovini nije postojala institucionalna skrb Katoličke crkve za vojnike i redarstvenike. Vojnici i redarstvenici dušobrižnički su zbrinjavani preko pojedinih župnika i kapelana, i to na području koje je pokrivala konkretna župna zajednica i na kojem su boravile vojne postrojbe. Kad su kod svojih kuća, onda su pripadali brizi župnih zajednica svojega svakodnevnog življenja. Radost je kako nijedan katolički svećenik tijekom Domovinskog rata u Bosni i Hercegovini nije kao običan borovnik niti kao zapovjednik bio pripadnik bilo koje vojne ili policijske postrojbe.

Nakon što je prije nekoliko godina u ovom istom časopisu objavljen znanstveni prilog o dušobrižništvu vojske,¹ redarstvenika, pritvorenika i zatvorenika na razini opće Crkve, ovim prilogom želimo se posebno pozabaviti ovom problematikom na određenom prostoru Bosne i Hercegovine. Naglasak je stavljen na Bosnu i Hercegovinu, poglavito na Vrhbosansku nadbiskupiju i Banjolučku biskupiju. Nadati se je kako će ovo biti dobar prilog u daljnjem građenju svijesti i u nošenju odgovornosti za naše vojnike, redarstvenike te pritvorenike i zatvorenike.

1. Povijest dušobrižništva vojske, redarstvenika i zatvorenika

1.1. Vrijeme nastajanja i postojanja entitetskih ministarstava obrane i entitetskih vojski u Bosni i Hercegovini

Za Bosnu i Hercegovinu može se reći kako su u njoj završetkom Domovinskog rata (1991.-1995.) te potpisivanjem Daytonskog mirov-

¹ U ovom časopisu već je objavljen prilog koji se osim povijesnih danosti bavi i pastoralnim problemima duhovnog zbrinjavanja ovog dijela vjernika diljem svijeta, ali i u zemljama bivšeg komunističkog sustava. Pogledaj Tomo KNEŽEVIĆ, „Katoličko dušobrižništvo vojske i policije jučer i danas“, *Vrhbosnensia* 5 (2001.), 109-138.

nog sporazuma² postojala dva entitetska ministarstva obrane: Ministarstvo obrane Federacije Bosne i Hercegovine i Ministarstvo obrane Republike Srpske te dvije vojske: Vojska Federacije Bosne i Hercegovine s dvije sastavnice i Vojska Republike srpske. Vojsku Federacije Bosne i Hercegovine činile su dvije sastavnice, i to hrvatska i bošnjačka. Vojska Republike Srpske bila je jednonacionalna, a činili su je samo pripadnici srpskog naroda. Prisutnost drugih naroda i narodnosti u objema entitetskim vojskama bila je zanemariva. Pripadnici svih triju konstitutivnih naroda u Bosni i Hercegovini, ako su vjernici, onda to uglavnom izgleda ovako: Hrvati su katolici, Srbi su pravoslavci, a Bošnjaci su muslimani. Malen je broj onih koji pripadaju nekim drugim Crkvama ili vjerskim zajednicama.

Međutim, tijekom minuloga Domovinskog rata u Bosni i Hercegovini (1991.-1995.) i nakon njega u oba bosansko-hercegovačka entiteta nije se puno uradilo na institucionalnom uređenju vojnog dušobrižništva. Što je vrijeme više odmicalo, sve je više činjeno na uređenju dušobrižništva vojske i redarstvenika.

U srpnju i kolovozu 1998. godine Federalno ministarstvo obrane, koje je u ovom predmetu zastupao zamjenik ministra obrane, temeljem članka 16. točke 1. Pravilnika o prijemu u profesionalnu vojnu službu raspisalo je Natječaj za prijem lica na službu u Vojsku Federacije BiH, i to oficira za vjere, poglavito imama, i to 50 izvršilaca.³ Osim uvjeta iz Natječaja ugovor o prijemu u profesionalnu vojnu službu kandidati su mogli potpisati nakon dobivanja suglasnosti od Rijaseta islamske zajednice Bosne i Hercegovine.

² Daytonski mirovni sporazum ili jednostavnije Daytonski sporazum ili Dayton, pravni je akt sporazumnog karaktera parafiran u vojnoj zračnoj luci Right-Patterson kod Daytona, u američkoj državi Ohio, kako bi se službeno prekinuo rat u Bosni i Hercegovini, koji je trajao od 1991. do 1995. Sporazum se naročito bavio budućim upravnim i ustavnim uređenjem Bosne i Hercegovine. Konferencija je trajala od 1. studenoga do 21. studenoga 1995. godine. Sporazum je službeno potpisan u Parizu 14. prosinca iste godine.

³ Usp. Konkurs za prijem lica na službu u Vojsku Federacije BiH 110. U istom Konkursu uz opće uvjete predviđene zakonom, kandidat treba ispunjavati i druge posebne uvjete, a to su: da nije stariji od 40 godina, da je završio najmanje srednju školu odgovarajućeg smjera i da je motiviran za starješinski poziv. Prednost će se dati kandidatu koji je: bio organizator ili sudjelovao u organizaciji pokreta otpora, da je stupio u borbu do 20. svibnja 1992. godine, da je dobitnik priznanja i stimulativnih mjera, da je dijete šehida ili ratnog vojnog invalida, da je iskazao sposobnost u rukovođenju i zapovijedanju, da je proizveden u čin oficira u toku rata, da je završio ratnu časničku školu, da je imao posljednju ocjenu najmanje „ističe se“, da je izbjeglica ili prognanik s prostora drugog entiteta.

Jedino su temeljem članka 64. stavka 6. Zakona o obrani Federacije Bosne i Hercegovine i članka 81. Ustava Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini, Federalno ministarstvo obrane i Rijaset islamske zajednice u Bosni i Hercegovini 13. rujna 1999. godine potpisali Privremeni protokol o organiziranju i funkcioniranju vjerske službe muslimana u Federalnom ministarstvu obrane Bosne i Hercegovine i u Vojsci Federacije Bosne i Hercegovine.⁴ Taj Protokol imao je privremeni karakter i bio je na snazi do potpisivanja ugovora između Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini i Vlade Federacije Bosne i Hercegovine, koji je trebao urediti pitanja iz tog Protokola.

Katolička crkva u oba entiteta zbrinjavala je vjernike katolike dugo vremena, tijekom Domovinskog rata (1991.-1995.) i poraća, i u vojsci i u policiji, ali samo preko biskupija i župnih zajednica. Naime, nije postojao nikakav potpisani ugovor ili sporazum između Biskupske konferencije BiH i dvaju entitetskih ministarstava obrane i unutarnjih poslova.

Biskupi Biskupske konferencije BiH na svojem 10. redovitom zasjedanju u Banjoj Luci od 14. do 16. srpnja 1997. godine utemeljili su Vijeće za dušobrižništvo katoličkih vjernika pripadnika oružanih snaga i redarstvenih službi u BiH kojemu je predsjedao pomoćni biskup vrhbosanski mons. dr. Pero Sudar.⁵ Kasnije je dekretom⁶ Biskupske konferencije BiH od 29. rujna 1999. godine imenovan mr. sc. vlč. Tomo Knežević ravnateljem dušobrižničke skrbi katoličkih vjernika pripadnika oružanih snaga i redarstvenih službi u BiH. Taj način dušobrižničke skrbi vjernika katolika u svojem trogodišnjem postojanju izvršio je svoje poslanje u pastoralnom radu i odgovornosti Katoličke crkve u Bosni i Hercegovini. Nakon tog trogodišnjeg perioda dušobrižništvo doživljava novo ustrojstvo. Dušobrižnička skrb o vojsci i policiji, koja je bila posve crkvena stvar, postaje dijelom cjelokupnog pastorala svake biskupije i svake župne zajednice. A od 19. redovitog zasjedanja Biskupske konferencije BiH, održanog u Sarajevu od 4. do 5. srpnja 2000. godine,⁷ ostvaruje se ponovno preko pojedinih nad/biskupijskih ordinarijata i župnih zajednica. Vojnici i redarstvenici sve svoje vjerničke potrebe zadovoljavali su preko župnih zajednica, prvo

⁴ Usp. Privremeni protokol o organiziranju i funkcioniranju vjerske službe muslimana u Federalnom ministarstvu odbrane i Vojsci Federacije Bosne i Hercegovine.

⁵ Usp. *Vrhbosna* 3 (1997.), 225.

⁶ Br. 176/99.

⁷ Usp. *Vrhbosna* (2000.), 252.

svojege življenja, a onda i župnih zajednica svojega rada. Međutim, ako su postojale potrebe određenih grupa, onda su se izravno obraćali pojedininim ordinarijatima biskupija na čijem su se prostoru nalazile.

Tako je Vrhbosanska nadbiskupija 16. listopada 2000. godine uspostavila Dušobrižništvo vojske i redarstvenika za svoje područje.⁸ U dekretu o uspostavi kaže se kako će “dušobrižništvo vojske i policije ... u dogovoru s Nadbiskupom koordinirati pastoral vojnika i redarstvenika na teritoriju Vrhbosanske nadbiskupije prema postojećim državnim zakonima i uputama Katoličke crkve te odredbama mjesnog ordinarija”.⁹ Nešto ranije mr. sc. vlč. Tomo Knežević imenovan je voditeljem i koordinatorom Dušobrižništva vojske i redarstvenika na teritoriju Vrhbosanske nadbiskupije.¹⁰

Svjestan svoje odgovornosti za ovaj dio svojih vjernika i u želji da se na najbolji način uredi dušobrižništvo vojske, vrhbosanski nadbiskup Vinko kardinal Puljić priopćio je ostalim bosansko-hercegovačkim biskupima, na redovitom zasjedanju Biskupske konferencije BiH u Banja Luci od 12. do 14. srpnja 2004. godine, kako je odlučio da Vrhbosanska nadbiskupija u narednom vremenu temeljem dogovorenog i potpisanog privremenog Sporazuma s Federalnim ministarstvom obrane uđe u Federalno ministarstvo obrane i u postrojbe Vojske Federacije BiH na području Vrhbosanske nadbiskupije. Prije toga 10. lipnja 2004. s federalnim ministrom obrane gosp. Miroslavom Nikolićem dogovorio je put kvalitetnog ulaska. Nakon usuglašavanja predložka privremenog Sporazuma između Vrhbosanske nadbiskupije i Federalnog ministarstva obrane, isti je trebao biti potpisan u petak 22. listopada 2004. godine. Međutim, zbog neočekivanih i nepremostivih problema dogovoreno i u medijima najavljeno potpisivanje moralo je biti odgođeno. Nakon rješavanja svih pitanja i nejasnoća privremeni Sporazum između Vrhbosanske nadbiskupije i Federalnog ministarstva obrane potpisali su u prostorijama Federalnog ministarstva obrane 24. studenog 2004. godine vrhbosanski nadbiskup Vinko kardinal Puljić i federalni ministar obrane gosp. Miroslav Nikolić.¹¹ Odluku vrhbosanskog

⁸ Usp. *Vrhbosna* (2000.), 434.

⁹ Usp. *Vrhbosna* (2000.), 434.

¹⁰ Usp. *Vrhbosna* (2000.), 439.

¹¹ Usp. Sporazum o funkcioniranju dušobrižništva rimokatoličkih vjernika pripadnika Federalnog ministarstva obrane i vojske Federacije Bosne i Hercegovine na području Vrhbosanske nadbiskupije: FMO BiH br. 15-46-1-2077/04. i Vrhbosanska nadbiskupija br. 135/04. od 24. studenog 2004.

nadbiskupa slijedio je i banjolučki biskup mons. dr. Franjo Komarica¹² koji je isti privremeni Sporazum s Federalnim ministarstvom obrane potpisao u Sarajevu u prostorijama istog Ministarstva 14. prosinca 2004. godine. Svojim dopisom Federalnom ministarstvu obrane od 26. siječnja 2005. godine banjalučki biskup povjerio je Dušobrižništvu vojske Vrhbosanske nadbiskupije cjelokupnu skrb za vjernike katolike i za područje banjolučke biskupije.¹³

Nakon stvorenih pravnih pretpostavki u vremenu nakon potpisivanja privremenog Sporazuma slijedila su imenovanja i postavljanja prvih vojnih kapelana po postrojbama Vojske Federacije BiH. Ravnateljem novonastalog Ureda katoličkog dušobrižništva Federalnog ministarstva obrane ostao je dosadašnji ravnatelj mr. sc. vlč. Tomo Knežević,¹⁴ a djelatnica istog Ureda postala je gđa Marina Puljić. Zamjenik ravnatelja istog Ureda, temeljem usmene odluke ravnatelja tog Ureda, s danom postavljenja za vojnog kapelana u Zajedničkom zapovjedništvu Vojske Federacije BiH u Rajlovcu kod Sarajeva 28. siječnja 2005. godine, postao je svećenik Vrhbosanske nadbiskupije vlč. Željko Čturić.¹⁵ Prvi vojni kapelani, nakon prethodne administrativne procedure imenovanja i postavljenja, ušli su u postrojbe Vojske Federacije BiH: 1. prosinca 2004. godine fra Ćiril Lovrić,¹⁶ svećenik Franjevačke provincije Bosne Srebrene i župnik Župe Vidoši kod Livna u Prvoj bojni kombiniranih rodova u Livnu, fra Marko Oršolić,¹⁷ svećenik Franje-

¹² Usp. Sporazum o funkcioniranju dušobrižništva rimokatoličkih vjernika pripadnika Federalnog ministarstva obrane i vojske Federacije Bosne i Hercegovine na području Banjalučke biskupije: FMO BiH br. 15-46-1-2407/04. i Banjalučka biskupija br. 841/04.

¹³ Usp. Opunomoćenje Dušobrižništvu vojske Vrhbosanske nadbiskupije br. 13/05. od 26. siječnja 2005.

¹⁴ Usp. Ugovorima i aneksom o djelu između Federalnog ministarstva obrane i mr. Tome Kneževića: br. 04-34-2-2415/04. od 14. prosinca 2004. godine i br. 04-34-2-448/04. od 24. veljače 2005. godine s aneksom ugovora o djelu br. 04-34-2-448/05. od 23. svibnja 2005. i Rješenje federalnog ministra obrane gosp. Miroslava Nikolića br. 04-34-2-13166/05. od 27. listopada 2005. godine kojim je mr. sc. vlč. Tomo Knežević postavljen na mjesto ravnatelja Ureda katoličkog dušobrižništva Federalnog ministarstva obrane. Rješenjem ministra obrane BiH br. 17-04-34-47/06. od 1. siječnja 2006. preuzet je kao državni službenik iz ranijeg FMO u MO BiH počevši od 1. siječnja 2006. godine.

¹⁵ Usp. Zapovijed o postavljenju federalnog ministra obrane gosp. Miroslava Nikolića br. 04-34-2-2416/05. od 28. siječnja 2005. godine.

¹⁶ Usp. Zapovijed o postavljenju federalnog ministra obrane gosp. Miroslava Nikolića br. 04-34-2-24414/05. od 28. siječnja 2005. godine.

¹⁷ Usp. Zapovijed o postavljenju federalnog ministra obrane gosp. Miroslava Nikolića br. 04-34-2-2413/05. od 4. siječnja 2005. godine.

vačke provincije Bosne Srebrene i voditelj Župe u osnutku Orašje kod Tolise u Trećoj bojni kombiniranih rodova u Orašju, 1. veljače 2005. godine vlč. Željko Čuturić¹⁸ u Zajedničko zapovjedništvo Vojske Federacije BiH u Rajlovcu kod Sarajeva, a vlč. Jakov Pavlović,¹⁹ svećenik Vrhbosanske nadbiskupije 28. siječnja 2005. godine u Zapovjedništvo Prve Gardijske oklopno mehanizirane brigade u Dragi kod Busovače. Nakon tih prvih imenovanja i postavljanja slijedila su i druga. Tako je 5. rujna 2005. godine vlč. Donald Marković,²⁰ svećenik Vrhbosanske nadbiskupije i župnik povratničke Župe Pećine kod Novog Travnika, postao vojnim kapelanom u Zapovjedništvu logistike u Blažuju. Sjedište dušobrižničkog rada ovog kapelana bilo je u Prvoj Logističkoj bazi Stojkovići kod Novog Travnika gdje je radio lijepi broj vojnika. Prvim vojnim kapelanom u Zapovjedništvu obuke Vojske Federacije BiH sa sjedištem u Rajlovcu kod Sarajeva postao je 28. prosinca 2005. godine vlč. Pero Tunjić,²¹ svećenik Vrhbosanske nadbiskupije i župnik u Župi Tarčin kod Sarajeva. I Ured katoličkog dušobrižništva Federalnog ministarstva obrane dobio je 18. studenog 2005. godine djelatnika vlč. Marcela Babića,²² svećenika Vrhbosanske nadbiskupije, koji je istodobno ostao kapelan Župe Srca Isusova u Sarajevu i upravitelj Župe Pale. Prema tada vrijedećem Pravilniku o ustroju dušobrižništva Federalnog ministarstva obrane postavljen je na mjesto višeg stručnog suradnika.

Nakon potpisivanja privremenih Sporazuma stvarane su i druge potrebne pretpostavke za što kvalitetnije funkcioniranje dušobrižništva vojske. Nakon što su dobiveni uredski prostori u Federalnom ministarstvu obrane BiH i u Vojsci Federacije BiH, otvarane su po odobrenju biskupskih ordinarijata u Sarajevu i Banja Luci stalne kapelice u vojarnama i u postrojbama koje bi stvaranjem Ministarstva obrane BiH i Oružanih snaga BiH trebale opstati. U drugim vojarnama i postrojbama korišteni su privremeni prostori. Tako je dopisom Nad-

¹⁸ Usp. bilj. 31.

¹⁹ Usp. Zapovijed o postavljenju federalnog ministra obrane gosp. Miroslava Nikolića br. 04-34-2-2415/05. od 28. siječnja 2005. godine.

²⁰ Usp. Zapovijed o postavljenju federalnog ministra obrane gosp. Miroslava Nikolića br. 04-34-2-10661/05. od 5. rujna 2005. godine.

²¹ Usp. Zapovijed o postavljenju federalnog ministra obrane gosp. Miroslava Nikolića br. 04-34-2-17368/05. od 28. prosinca 2005. godine.

²² Usp. Rješenje federalnog ministra obrane gosp. Miroslava Nikolića br. 04-34-2-13628/05. od 18. studenog 2005. godine. Rješenjem ministra obrane BiH br. 17-04-34-78/06. od 1. siječnja 2006. preuzet je kao državni službenik iz ranijeg FMO-a u MO BiH počevši od 1. siječnja 2006. godine.

biskupskog ordinarijata vrhbosanskog br. 800/05. od 23. kolovoza 2005. godine odobreno otvaranje dviju kapelica. Prva je bila kapelica bl. Ivana Merza u Zajedničkom zapovjedništvu Vojske Federacije BiH u Rajlovcu kod Sarajeva. Blagoslovljena je 24. studenog 2005. godine, a blagoslov je obavio vrhbosanski nadbiskup Vinko kardinal Puljić. Druga je kapelica sv. Jurja i nalazi se u vojarni „Sinovi Posavine“ 3. bojne kombiniranih rodova u Bukovoj Gredi kod Orašja. Blagoslov je obavio 1. prosinca 2005. godine vrhbosanski nadbiskup Vinko kardinal Puljić.²³ Odobrenjem Biskupskog ordinarijata Banja Luka br. 517/05. od 29. prosinca 2005. otvorena je kapelica u vojarni "Anto Bruno Bušić" 1. bojne kombiniranih rodova na Orlovači kod Livna. Kapelicu i vojarnu blagoslovio je 30. prosinca 2005. godine banjalučki biskup dr. Franjo Komarica.²⁴

Prema dostupnim informacijama u drugom entitetu u Republici Srpskoj u tom vremenu nije postojao institucionalni način dušobrižničke skrbi vojske, a koji bi bio pravno uređen. U toj su vojsci bili samo vjernici pravoslavci, to jest vjernici Srpske pravoslavne crkve. Isti izvori govore da se u tome nije daleko otišlo. Međutim, prema svjedočenju predstavnika Srpske pravoslavne crkve u BiH Sinod Srpske pravoslavne crkve prije desetak godina povjerio je zborničko-tuzlanskom episkopu Vasiliju Kačavendi dušobrižništvo za vjernike pravoslavce u Vojsci Republike Srpske.

1.2. Vrijeme nastanka i zaživljavanja Ministarstva obrane BiH i Oružanih snaga BiH

Od 1. siječnja 2006. godine prestala su postojati entitetska ministarstva obrane (Federalno ministarstvo obrane BiH i Ministarstvo obrane Republike Srpske) i entitetske vojske (Vojska Federacije BiH i Vojska Republike Srpske). Tako su od spomenutog datuma, nakon prethodne dugotrajne pripreme, nastali Ministarstvo obrane Bosne i Hercegovine i Oružane snage Bosne i Hercegovine. Ured katoličkog dušobrižništva i Ured vojnog muftije iz Federalnog ministarstva obrane ulaze u novonastale ustanove. Pri tome su privremeno ostali na snazi potpisani Sporazumi s Federalnim ministarstvom obrane do nastanka i potpisivanja novih sporazuma. Srpska pravoslavna crkva institucijski

²³ O blagoslovu kapelice pogledaj: „Orašje: Blagoslovljena kapelica u vojarni 'Sinovi Posavine'", *Katolički tjednik*, 11. XII. 2005., 35.

²⁴ O blagoslovu kapelice i vojarnje pogledaj: „Livno: Blagoslovljena kapelica i novoizgrađena vojarna 'Ante Bruno Bušić'", *Katolički tjednik*, 19. II. 2006., 29.

nije bila dušobrižnički nazočna ni u entitetskim ministarstvima obrane niti u entitetskim vojskama.

Odlukom ministra obrane BiH gosp. Nikole Radovanovića br. 06-38-1305/06. od 27. siječnja 2006. godine trebalo se krenuti putem pripremanja i dogovaranja Pravilnika o dušobrižničkoj skrbi za vjernike (katolike, pravoslavce, muslimane i druge) djelatnike Ministarstva obrane BiH i pripadnike Oružanih snaga BiH.²⁵ Istom Odlukom imenovana je Radna grupa koju su činili predloženi predstavnici Crkava u BiH: mr. sc. vlč. Tomo Knežević (Vrhbosanska nadbiskupija), episkop zvrničko-tuzlanski gosp. Vasilije Kačavenda (Srpska pravoslavna crkva)²⁶ i Ismail ef. Smajlović (Rijaset islamske zajednice u BiH). Drugi imenovani članovi bili su djelatnici Ministarstva obrane i pripadnici Oružanih snaga BiH: gosp. Ahmet Hadžiomerović – koordinator, pukovnik Dragan Zdenko Marić – član i potpukovnik Ljubiša Đurić – član.

Spomenuto Povjerenstvo dalo se na posao. Prvo su na tri jezika (hrvatski, srpski i bosanski) pripremili jednoobrazne predloške Sporazuma o uspostavi, ustrojstvu i načinu djelovanja jedinstvene Vjerske službe (triju dušobrižništava: katoličkog, pravoslavnog i muslimanskog) u Ministarstvu obrane i u Oružanim snagama BiH i predložak Pravilnika o ustrojstvu i načinu djelovanja vjerske službe u Ministarstvu obrane i u Oružanim snagama BiH. Svoju suglasnost na predloške spomenutih tekstova osim zainteresiranih strana dale su i druge odgovorne državne i međunarodne ustanove Bosne i Hercegovine. Cjelokupni proces davanja suglasnosti trajao je skoro godinu dana. Tekst predložka Sporazuma i pripremljenog Pravilnika u cijelosti je prihvaćeni predložak predstavnika Vrhbosanske nadbiskupije koji je on prije početka rada mješovitog Povjerenstava u pisanom obliku dostavio svim zainteresiranim stranama. Kruna toga rada bilo je potpisivanje spomenutog Sporazuma 11. rujna 2007. godine koji je u svemu istovjetan za sve tri Crkve (Vrhbosanska nadbiskupija, Srpska pravoslavna crkva i Rijaset islamske zajednice u Bosni i Hercegovini) i napisan

²⁵ Već je 24. studenog 2005. godine u prostorijama MO BiH (Bistrik 5, Sarajevo) sazvan i održan pripremni sastanak na kojem su osim odgovornih MO BiH nazočili i predstavnici spomenutih Crkava u BiH. Ministar obrane BiH gosp. Nikola Radovanović u pratnji zamjenika gđe Marine Pendeš, Enesa Bećirbašića predstavio je posao koji se povjerava Radnoj grupi koju je u narednom vremenu kanio imenovati.

²⁶ Srpsku pravoslavnu crkvu u radu Povjerenstva uglavnom je zastupao đakon Mitar Tanasić.

na tri jezika triju konstitutivnih naroda (Hrvata /hrvatski/, Srba /srpski/ i Bošnjaka /bosanski/).²⁷ Ovo je vlastiti bosansko-hercegovački model koji nije uvažio i nije prihvatio želju i pritisak nekih međunarodnih predstavnika,²⁸ a koji ne prihvaća i ne uvažava bilo kakav oblik sinkretizma u životu i radu Oružanih snaga BiH kako u tuzemstvu tako i u inozemstvu, a prema kojem bi vjerski službenik jedne Crkve mogao osim svojih skrbiti i za vjernike drugih dviju Crkava. Sporazum u ime Vrhbosanske nadbiskupije potpisao je vrhbosanski nadbiskup Vinko kardinal Puljić, a u ime Vijeća ministara BiH ministar obrane mr. Selmo Cikotić. Istodobno isti Sporazum potpisali su Sveti arhijerejski sinod Srpske pravoslavne crkve²⁹ i Rijaset islamske zajednice u Bosni i Hercegovini³⁰. Odluci Vrhbosanske nadbiskupije da potpiše privremeni Sporazum, koji bi vrijedio do zaživljavanja Temeljenog ugovora Svete Stolice i Bosne i Hercegovine, pridružila se i Banjolučka biskupija. Banjolučki biskup mons. dr. Franjo Komarica³¹ svojim dopisom od 22. kolovoza 2007. dao je Uredu katoličkog dušobrižništva Ministarstva obrane BiH sve ovlasti za funkcioniranje dušobrižništva Oružanih snaga BiH, redarstvenika, pritvorenika i zatvorenika na cjelokupnom prostoru banjolučke biskupije.

Temeljem potpisanog Sporazuma tri Ureda Ministarstva obrane BiH (Ured katoličkog dušobrižništva,³² Ured pravoslavnog dušobrižništva i Ured vojnog muftije³³), koji su s obzirom na prava i

²⁷ Br. 06-02-3-1905-13/07.

²⁸ Poglavitno predstavnika Sjedinjenih Američkih Država nazočnih u raznim međunarodnim strukturama tijekom poratnog vremena.

²⁹ Br. 06-02-3-1905-14/07. od 11. rujna 2007.

³⁰ Br. Ministarstvo obrane: 06-02-3-1905-12/07. i Rijaset islamske zajednice u Bosni i Hercegovini: 3516/07.

³¹ Usp. Dopis Biskupskog ordinarijata Banja Luka br. 515/2007. od 22. kolovoza 2007.

³² Ravnatelj: mr. sc. vlč. Tomo Knežević (Vrhbosanska nadbiskupija) (Rješenje br. 10-34-3-3423-112/07. od 24. prosinca 2007. te br. 10-34-3-3916-140/08. od 7. srpnja 2008.), stručni savjetnik ravnatelja: vlč. Marcel Babić (Vrhbosanska nadbiskupija) (Rješenje br. 10-34-3-3423-111/07. od 24.12.2007.) i administrativno-tehnički referent: gđica Ivana Matić (Ugovor br. 10-34-3-4431/08. od 31. srpnja 2008.).

³³ Ovdje je važno napomenuti kako su vojni muftija, stručni savjetnik muftije i svih trinaest vojnih imama tijekom Domovinskog rata u Bosni i Hercegovini (1991.-1995.) kao aktivni imami bili zapovjednici borbenih postrojbi bošnjačkih postrojbi Armije Republike Bosne i Hercegovine. Više informacija o tome može se naći i na web stranici Rijaseta islamske zajednice u Bosni i Hercegovini: www.rijaset.ba.

obveze u razini uređâ pomoćnika ministra obrane i koji su jednoobrazno popunjeni, imaju po tri djelatnika (ravatelj /svećenik/, stručni savjetnik ravnatelja /svećenik/ i administrativno-tehnički referent (laik sa stručnom četverogodišnjom srednjom školom i maturom i prema izboru ravnatelja). A u Oružanim snagama BiH slika je na 28. travnja 2009. godine sljedeća: devet katoličkih vojnih kapelana,³⁴ sedam³⁵ pravoslavnih vojnih sveštenika i trinaest vojnih imama. Svaki

³⁴ Vojni kapelani: Sarajevo: Zajednički stožer OS BiH – glavni kapelan (razina: brigadir) vlč. Željko Čutura (Vrhbosanska nadbiskupija) (Ugovor br. 10-34-3-1123-2261/07. od 1. ožujka 2007.); Banja Luka: Zapovjedništva za potporu OS BiH – stožerni kapelan (razina: pukovnik) vlč. Josip Grubišić (Vrhbosanska nadbiskupija) (Ugovor br. 10-34-3-568/08. od 25. siječnja 2008.); Banja Luka: Brigada zrakoplovnih snaga i protuzračne obrane OS BiH – brigadni kapelan (razina: bojnik) fra Miroslav Kljajić OFM (Bosna Srebrena) (Ugovor br. 10-34-3-8-1/09. od 25. veljače 2009.); Sarajevo-Rajlovac: Brigada taktičke potpore OS BiH – brigadni kapelan (razina: bojnik) Pero Tunjić (Vrhbosanska nadbiskupija) (Ugovor br. 10-34-3-1123-2367/07. od 1. ožujka 2007.); Čapljina: 4. pješačka brigada OS BiH – brigadni kapelan (razina: bojnik) nepopunjeno; Tuzla-Kiseljak: 5. pješačka brigada OS BiH – brigadni kapelan (razina: bojnik) vlč. Jakov Pavlović (Vrhbosanska nadbiskupija) (Ugovor br. 10-34-3-1123-4832/07. od 16. kolovoza 2007.); Banja Luka-Orašje: 6. pješačka brigada OS BiH – brigadni kapelan (razina: bojnik) fra Marko Oršolić OFM (Bosna Srebrena) (Ugovor br. 10-34-3-1123-4833/07. od 16. kolovoza 2007.); Travnik: Zapovjedništvo za obuku i doktrinu – kapelan bojne (razina: satnik) vlč. Donald Marković (Vrhbosanska nadbiskupija) (Ugovor br. 10-34-3-1123-1834/07. od 16. kolovoza 2007.) i Livno: Prva pješačka bojna 4. pješačke brigade OS BiH – kapelan bojne (razina: satnik) fra Ćiril Lovrić OFM (Bosna Srebrena) (Ugovor br. 10-34-3-1123-4831/07 od 16. kolovoza 2007.). Na prijedlog Zajedničkog stožera OS BiH fra Ćiril Lovrić, jer je ispunio sve uvjete za mirovinu, umirovljen je osobnim pristankom i temeljem zapovijedi ministra obrane br. 10-34-6-7-2191/10. od 28. prosinca 2011. godine. Ugovorom o prijemu u djelatnu vojnu službu br. 10-34-3-23-1/11. od 31. siječnja 2011. godine na njegovo mjesto imenovan je dosadašnji stručni savjetnik ravnatelja Ureda katoličkog dušobrižništva MO BiH vlč. Marcel Babić. Jedan dio vojnih kapelana obnaša i službu župnika i župnih vikara.

³⁵ Temeljem dodatnog zahtjeva Ureda pravoslavnog dušebrižništva br. 22-sl-26/08. od 25. srpnja 2008. godine Odlukom Ministarstva obrane BiH, br. 06-63-15-4472/09. – koju je potpisala zamjenica ministra obrane gđa Marina Pendeš – povećan je broj vojnih sveštenika za dvojicu, i to u 4. i 5. pješačkoj brigadi u Bileći i u Bijeljini. Istovjetnom zahtjevu Ureda katoličkog dušobrižništva Ministarstva obrane BiH za popunjavanje mjesta s dva nova vojna kapelana u 2. i 3. pješačkoj brigadi sa sjedištem u Kiseljaku i Orašju, usprkos više usmenih i pisмениh tumačenja i zahtjeva, nije udovoljeno: br. 20-sl-166/08. od 19. studenog 2008. godine; br. 20-sl-11/11. od 15. siječnja 2010. godine i br. 20-sl-30/10. od 15. veljače 2010. godine.

od Ureda glavnog (kapelana, sveštenika i imama) Oružanih snaga BiH imaju pravo na administrativno-tehničkog referenta koji je dočasnik Oružanih snaga BiH. Prema potpisanom Sporazumu svećenici postaju djelatnicima Ureda katoličkog dušobrižništva Ministarstva obrane BiH i vojnim kapelanima Oružanih snaga BiH dekretom vrhbosanskog nadbiskupa te odlukom o postavljanju ministra obrane koja slijedi isti dekret.³⁶ Vojni kapelani nose vojne odore, ne nose oružje i imaju samo ustrojbene činove prema kojima ostvaruju svoja prava: glavni kapelan (ustrojbeni čin: brigadira), stožerni kapelan (ustrojbeni čin: pukovnika), brigadni kapelan (ustrojbeni čin: bojnika) i kapelan bojne (ustrojbeni čin: satnika). Na odori na mjestu na kojem se nalaze vojni činovi vojni kapelani nose ustrojbeni čin u čijoj se sredini nalazi križ u obliku hrvatskog tropleta. Osim Sporazuma o uspostavi i Pravilnik je važan dokument o ustrojstvu i načinu djelovanja Vjerske službe kao cjeline i Ureda katoličkog dušobrižništva u Ministarstvu obrane i u Oružanim snagama BiH. Pravilnik je ugledao svjetlost dana 12. studenog 2007. godine.³⁷ Do 10. rujna 2007. administrativne poslove Ureda katoličkog dušobrižništva Ministarstva obrane BiH obavljala je gđa Marina Puljić. Ista, koja je imala samo višu školu, nakon završetka fakulteta postaje ravnateljicom Ureda za obranu u Kreševu. Od tada pa do raspisivanja natječaja za referenta za administrativno-tehničke poslove kao prijelazno rješenje u Uredu katoličkog dušobrižništva Ministarstva obrane BiH djelatnica je bila desetnik Oružanih snaga BiH gđica Danijela Stanić. Nakon toga gđica Danijela Stanić odlazi u Zajednički stožer Oružanih snaga BiH. Od 1. kolovoza 2008. godine referent za administrativno-tehničke poslove, temeljem raspisanog natječaja i vrijedećeg Sporazuma te prijedloga i izbora ravnatelja, postaje gđica Ivana Matić.³⁸

Oružane snage BiH trenutno broje 10.000 pripadnika. Od toga je 2.000 Hrvata katolika, 3.500 Srba pravoslavaca i 4.500 Bošnjaka muslimana. Tom broju treba pridodati i djelatnike Ministarstva obrane BiH te civilne djelatnike u Oružanim snagama BiH s ukupnim bro-

³⁶ Vrhbosanski nadbiskup Vinko kardinal Puljić dao je sedam svojih svećenika (mr. sc. vlč. Tomo Knežević, vlč. Marcel Babić, vlč. Željko Čuturić, vlč. Josip Grubišić, vlč. Pero Tunjić, vlč. Jakov Pavlović, vlč. Donald Marković), a Franjevačka provincija Bosna Srebrena trojicu (fra Marko Oršolić, fra Miroslav Kljajić i fra Ćiril Lovrić) za duhovnu skrb vojnika, redarstvenika i zatvorenika.

³⁷ Usp. Pravilnik o ustrojstvu i načinu djelovanja vjerske službe u Ministarstvu obrane Bosne i Hercegovine i u Oružanim snagama Bosne i Hercegovine br. 06-38-5113 od 12. studenog 2007. godine.

³⁸ Ugovor o radu br. 10-34-3-4431/08. od 31. srpnja 2008. godine.

jem od oko 800 osoba. Ured katoličkog dušobrižništva Ministarstva obrane BiH skrbi za oko 7.000 vjernika katolika (Ministarstvo obrane BiH, Oružane snage BiH i civilni djelatnici u Oružanim snagama BiH) sa svojim obiteljima.

Osam od devet predviđenih vojnih kapelana Oružanih snaga BiH dušobrižnički pokriva cijeli prostor Vrhbosanske nadbiskupije i Banjolučke biskupije i sve postrojbe Oružanih snaga BiH koje su raspoređene u vojne kapelanije: Sarajevo - Zajednički stožer Oružanih snaga BiH, Banja Luka - Kozara I., Sarajevo - Rajlovac, Kiseljak, Orašje, Banja Luka - Kozara II., Čapljina³⁹, Travnik i Livno. U sjedištu svih vojnih kapelanija osigurani su stalni ili privremeni sakralni prostori, to jest kapelice, koje su opremljene svim potrebnim liturgijskim knjigama, liturgijskim ruhom i liturgijskim predmetima. Liturgijski prostor uglavnom je osiguran i u vojarnama koje nisu sjedište vojne kapelanije, ali pripadaju istoj kapelaniji. Osim novoizgrađene i nedovršene kapelice u Vojarni „Mato Lučić Maturica“ u Kiseljaku, kapelice potječu iz vremena postojanja Federalnog ministarstva obrane. Kapelica u Vojarni Tuzla - Dubrave dobivena je od Vojske Sjedinjenih Američkih Država. Sve kapelice prije uporabe dobile su potrebno odobrenje dijecezanskog biskupa u Sarajevu i u Banjaluci te su blagoslovljene prema vrijedećim liturgijskim odredbama.

S obzirom na obvezatnu duhovnu skrb vjernika (katolika, pravoslavaca i muslimana) tijekom mirovnih misija u inozemstvu to je uređeno posebnim Pravilnikom koji je odobren krajem 2010. godine. U njega je ugrađen stav Ureda katoličkog dušobrižništva Ministarstva obrane BiH, koji ne prihvaća bilo koji oblik sinkretizma, te predviđa odlazak vojnih (kapelana, sveštenika i imama) ili odgovarajuće opunomoćenje vojnih (kapelana, sveštenika i imama) iz postrojbi drugih zemalja s kojima žive i rade za vrijeme mirovnih i humanitarnih misija u inozemstvu vjernici (katolici, pravoslavci i muslimani) iz Bosne i Hercegovine.

Svim svećenicima djelatnicima Ureda katoličkog dušobrižništva Ministarstva obrane BiH i svim vojnim kapelanima Oružanih snaga BiH nije osiguran smještaj, nego su dobivanjem mjesečne stanarine temeljem potpisanog Sporazuma te drugim zakonskim odredbama stekli pravo na stanarinu koju svakog mjeseca dobivaju za podmirenje troškova stanarine u sjedištu vojne kapelanije.

³⁹ Ured katoličkog dušobrižništva Ministarstva obrane BiH jedino ne pokriva predviđenu vojnu kapelaniju koja sjedište vojnog kapelana ima u Čapljini u Mostarsko-Duvanjskoj biskupiji i pripadajuće postrojbe u Čapljini i u Mostaru.

U želji da se stvore što bolji preduvjeti za što kvalitetniji rad triju dušobrižništava (katoličkog, pravoslavnog i muslimanskog) u budućnosti, s obzirom na uredski i stambeni prostor, ravnatelj Ureda katoličkog dušobrižništva Ministarstva obrane BiH mr. sc. vlč. Tomo Knežević i vojni muftija Ismail ef. Smajlović, kao dio Federalnog ministarstva obrane u preustroju, zajednički su 19. prosinca 2005. godine podnijeli zahtjev, koji je pripremio ravnatelj Ureda katoličkog dušobrižništva Ministarstva obrane BiH, prvom ministru obrane BiH gosp. Nikoli Radovanoviću za dodjelu zgrade u Sarajevu takozvane „Biblioteke“ u ulici Hamdije Kreševljakovića br. 96.⁴⁰ Odgovor ministra obrane od 10. veljače 2006. godine bio je negativan uz obrazloženje kako u „... ovom momentu nismo u mogućnosti odgovoriti pozitivno Vašem zahtjevu...“.⁴¹ Uz potporu dr. Rafija Gregorijana, koji je u to vrijeme bio kopredsjedavajući Povjerenstva za reformu obrane u BiH u ime NATO-a, ministar obrane BiH gosp. Nikola Radovanović potpisuje Odluku 6. lipnja 2006. godine prema kojoj se uredi za vjerske službenike sele u spomenutu zgradu „Biblioteke“.⁴² Zbog odugovlačenja izvršenja spomenute Odluke sada tri ureda Vjerske službe Ministarstva obrane BiH, svojim dopisom od 17. kolovoza 2006. godine, koji je sastavio ravnatelj Ureda katoličkog dušobrižništva, traže provedbu Odluke.⁴³ Dogovorom od 30. kolovoza 2006. godine tri dušobrižništva (katoličko, pravoslavno i muslimansko) kazala su sljedeće: prvi kat pripada Uredu katoličkog dušobrižništva, drugi kat Uredu vojnog muftije, a treći kat Uredu pravoslavnog dušobrižništva.⁴⁴ Vršiteljica dužnosti ministra obrane BiH gđa Marina Pendeš svojom Odlukom od 8. ožujka 2007. određuje da se u spomenutu zgradu žurno izvrši razmještaj organizacijskih cjelina Ministarstva obrane BiH: uredi triju dušobrižništava i dvije organizacijske cjeline istoga Ministarstva.⁴⁵ Međutim, dokumentom od 6. travnja 2007. godine načelnik Zajedničkog

⁴⁰ Usp. Zajednički dopis od 19. prosinca 2005. godine Ureda katoličkog dušobrižništva br. 15-46-1-sl-132/05. i Ureda vojnog muftije br. 16-46-1-sl-93/05.

⁴¹ Usp. Odgovor ministra obrane BiH gosp. Nikole Radovanovića br. 11-50-643-1/06. od 10. veljače 2006. godine.

⁴² Usp. Odluka ministra obrane BiH br. 11-50-465-2/06. od 6. lipnja 2006. godine.

⁴³ Usp. Zahtjev za provedbu odluke od 17. kolovoza 2006. godine: Ured katoličkog dušobrižništva 17-15-sl-38-96/06., Ured vojnog muftije 17-16-sl-59/06. i Ured pravoslavnog dušobrižništva: bez broja jer još nisu ušli u Ministarstvo obrane BiH.

⁴⁴ Usp. Dokument dogovora od 30. kolovoza 2006. godine: Ured katoličkog dušobrižništva br. 17-15-38-103/06., Ured vojnog muftije br. 17-16-sl-64/06.

⁴⁵ Usp. Odluka br. 11-03-28-256-1/07. od 8. ožujka 2007. godine.

stožera Oružanih snaga BiH general pukovnik Sifet Podžić određuje da se u spomenutu zgradu, uz druge organizacijske cjeline Zajedničkog stožera Oružanih snaga BiH, smjeste i: glavni kapelan Oružanih snaga BiH na prvom katu i glavni imam Oružanih snaga BiH na drugom katu.⁴⁶ Novi ministar obrane gosp. Selmo Cikotić svojom odlukom od 29. svibnja 2007. godine odredio je da se spomenuta zgrada preda Vladi Federacije BiH.⁴⁷ Tri ravnatelja (ravnatelj, nastojatelj i vojni muftija) za ovu odluku saznali su preko zaprimljene kopije spomenute Odluke. Tako je završio cijeli postupak o kvalitetnom, trajnom, jednoobraznom i pravodobnom smještaju središnjih ureda i ravnatelja triju dušobrižništava jedinstvene Vjerske službe Ministarstva obrane BiH.

1.3. Duhovna skrb za zatvorenike

Osim stalne skrbi za vojsku i redarstvenike Vrhbosanska nadbiskupija željela je na svojem prostoru tijekom minuloga vremena duhovno skrbiti i za svoje vjernike koji se nalaze u pritvorima i u zatvorima na državnoj i na entitetskim razinama. Do potpunog zaživljavanja Temelnog sporazuma potpisanog 19. travnja 2006. godine između Svete Stolice i Bosne i Hercegovine i Dodatnog protokola, temeljem već potpisanog Sporazuma, koji je 29. rujna 2006. potpisan između Svete Stolice i Bosne i Hercegovine činila je to na jedini mogući način.

Za pojedine pritvorske i zatvorske cjeline na prostoru Vrhbosanske nadbiskupije skrbili su se svećenici na terenu, i to uglavnom župnici župa na čijem su se teritoriju nalazile spomenute ustanove. Za svoj rad, osim dobre volje jednog dijela odgovornih osoba spomenutih ustanova, nisu dobivali nikakve financijske nadoknade. U nekim ustanovama bilo je i poteškoća s obzirom na specifičnost katoličkog dušobrižništva i katoličkih liturgijskih slavlja.

Zato je vrhbosanski nadbiskup Vinko kardinal Puljić⁴⁸ svojim dopisom od 11. travnja 2008. godine zamolio najodgovornije u Mi-

⁴⁶ Usp. Zapovijed br. 16-12-50-664-3/07. od 6. travnja 2007. godine. Prema spomenutoj Zapovijedi uselio je i u njoj samo kratko boravio samo glavni imam Oružanih snaga BiH. Glavni kapelan Oružanih snaga čekao je službenu odluku v.d. ministra obrane.

⁴⁷ Usp. Odluka br. 11-03-27-2466/07. od 29. svibnja 2007. godine. Ovoj Odluci pret hodili su Zaključci sastanka posvećenog preuzimanju poslova, imovine i pismo hrane prijašnjeg Federalnog ministarstva obrane od 25. travnja 2007. godine.

⁴⁸ Usp. Zamolba br. 445/208. od 11. travnja 2008. godine za dodatno i privremeno angažiranje vojnih kapelana OS BiH u njihovom slobodnom vremenu u dušobrižništvu pritvorenika i zatvorenika.

nistarstvu obrane BiH da se svećenicima Ureda katoličkog dušobrižništva Ministarstva obrane BiH i vojnim kapelanima Oružanih snaga BiH privremeno omogući, u njihovu slobodnom vremenu, poglavito u subotu i nedjelju, dodatno i privremeno angažiranje u duhovnoj skrbi pritvorenika i zatvorenika na prostoru Vrhbosanske nadbiskupije. Cjelokupna duhovna skrb pritvorenika i zatvorenika bila bi pod nadzorom Ureda katoličkog dušobrižništva Ministarstva obrane BiH. Duhovna skrb pritvorenika i zatvorenika pod vodstvom Ureda katoličkog dušobrižništva pokriva i prostor Banjolučke biskupije, i to opunomoćenjem koje je banjolučki biskup mons. dr. Franjo Komarica dao Uredu katoličkog dušobrižništva Ministarstva obrane BiH svojim dopisom od 22. kolovoza 2007.⁴⁹

Svojim dopisom od 30. svibnja 2008. godine ministar obrane odobrio je dodatno angažiranje vojnih kapelana Oružanih snaga BiH.⁵⁰ Ministrovu suglasnost dobili su svećenici Ureda katoličkog dušobrižništva⁵¹ Ministarstva obrane BiH i vojni kapelani⁵² Oružanih snaga BiH. Na zamolbu, koju je vrhbosanski nadbiskup Vinko kardinal Puljić sredinom studenog 2008. godine uputio entitetskim i državnim ustanova za privremeno rješavanje duhovne skrbi pritvorenika i zatvorenika na području njihove jurisdikcije, nisu svi pozitivno reagirali. Pozitivno su odgovorili Ministarstvo pravde Republike Srpske⁵³ dopisom od 3. rujna 2008. godine i Ministarstvo pravde Bosne i Hercegovine⁵⁴ dopisom od 8. rujna 2008. godine. Federalno ministarstvo pravde BiH u opširnom odgovoru vrhbosanskom nadbiskupu Vinku kardinalu Puljiću između ostalog piše: „... U skladu s navedenim, dužnost nam je izvijestiti Vas da Federalno ministarstvo pravde teži sustavnom zakonskom rješenju pitanja dušobrižništva u kazneno-popravnim ustanovama u

⁴⁹ Usp. bilj. 30.

⁵⁰ Dopis Ministarstva obrane BiH br. 06-50-3583/08. od 30. svibnja 2008. godine.

⁵¹ Ravnatelj mr. sc. vlč. Tomo Knežević (Odobrenje br. 10-50-4442/08. od 25. srpnja 2008.) i stručni savjetnik ravnatelja vlč. Marcel Babić (Odobrenje br. 10-50-4444/08.).

⁵² Vojni kapelani OS BiH: vlč. Željko Čturić (Odobrenje br. 10-38-3780/08. od 17. lipnja 2008.), vlč. Josip Grubišić (Odobrenje br. 10-38-3784/08. od 17. lipnja 2008.), vlč. Pero Tunjić (Odobrenje br. 10-38-3781/08. od 17. lipnja 2008.), vlč. Jakov Pavlović (Odobrenje br. 10-38-3782/08. od 17. lipnja 2008.), fra Marko Oršolić (Odobrenje br. 10-38-3785/08. od 17. lipnja 2008.), fra Ćiril Lovrić (Odobrenje br. 10-38-3786/08. od 17. lipnja 2008.) i vlč. Donald Marković (Odobrenje br. 10-38-3283/08. od 17. lipnja 2008.).

⁵³ Dopis Ministarstva pravde RS br. 08.030/723-4900/08. od 3. rujna 2008. godine.

⁵⁴ Dopis Ministarstva pravde BiH br. 11-ZP-50-469/08. od 8. rujna 2008. godine.

Federaciji Bosne i Hercegovine. Stoga ćemo poduzeti sve što je u našoj mjerodavnosti kako bi u razumnom roku bile izvršene izmjene i dopune postojećih zakona i stvorene zakonske pretpostavke za rješavanje pitanja dušobrižništva vjernika u kazneno-popravnim ustanovama u Federaciji Bosne i Hercegovine“.⁵⁵

Vojni su kapelani počevši već od Božića 2008. godine obilazili sve pritvorske i zatvorske ustanove te su bili na usluzi vjernicima kako bi se što bolje pripremili na proslavu blagdana Božića. Pri tom su, nakon prethodnog zahtjeva, dobili i usmenu i pismenu suglasnost za misna slavlja.⁵⁶ Za trajnu duhovnu skrb pritvorenika i zatvorenika u Kazneno-popravnim zavodu Istočno Sarajevo, a koji su u nadležstvu Suda Bosne i Hercegovine, Ured katoličkog dušobrižništva Ministarstva obrane BiH uputio je dopis 25. ožujka 2009. godine.⁵⁷ Pozitivan odgovor Suda Bosne i Hercegovine Ured katoličkog dušobrižništva dobio je 7. travnja 2009. godine.⁵⁸ U njemu se između ostalog kaže: „... obavještavam vas da sam saglasna da nadležne osobe vaše ustanove, Ureda katoličkog dušobrižništva pri Ministarstvu odbrane Bosne i Hercegovine, obavljaju vjerske obrede kako je to naznačeno u vašem aktu od 25.03.2009. godine. To je, također predviđeno članom 46. Zakona Bosne i Hercegovine o izvršenju krivičnih sankcija, pritvora i drugih mjera, članom 67. stav Pravilnika o kućnom redu u ustanovama za izdržavanje krivične sankcije, mjere pritvora i drugih mjera na nivou BiH, te članom 35. Pravilnika o kućnom redu u ustanovama za izvršenje mjere pritvora Republike Srpske“.⁵⁹ Ured katoličkog dušobrižništva Ministarstva obrane BiH jedino nije mogao preuzeti duhovnu skrb za Kazneno popravnim zavod zatvorenog tipa Zenica jer su dvojica za tu službu predviđenih svećenika glavni kapelan OS BiH vlč. Željko Čuturić i stručni savjetnik ravnatelja vlč. Marcel Babić istodobno obnašali službu župnika i kapelana u Župi Goražde.

⁵⁵ Dopis Federalnog ministarstva pravde BiH br. 01-254/08. od 6. listopada 2008. godine.

⁵⁶ Na primjer odobrenje Suda Bosne i Hercegovine br. Su-01-616/08 od 24. studenog 2008. godine.

⁵⁷ Usp. Dopis Ureda katoličkog dušobrižništva MO BiH br. 20-sl-52/09. od 25. ožujka 2009. godine.

⁵⁸ Usp. Dopis Suda Bosne i Hercegovine br. Su-01-166/09. od 7. travnja 2009. godine.

⁵⁹ Usp. Dopis Suda Bosne i Hercegovine br. Su-01-166/09. od 7. travnja 2009. godine.

2. Život i rad Ureda katoličkog dušobrižništva Ministarstva obrane BiH

Cjelokupni život i rad Ureda katoličkog dušobrižništva Ministarstva obrane BiH temelji se na vrijedećem Zakoniku kanonskog prava Katoličke crkve, vrijedećim zakonskim odredbama Bosne i Hercegovine, potpisanom Sporazumu između Vrhbosanske nadbiskupije i Ministarstva obrane BiH, usuglašenom i odobrenom Pravilniku o radu, Uputi o usklađivanju rada vojnih kapelana u Ministarstvu obrane BiH i u Oružanim snagama BiH, pripremljenim i odobrenim godišnjim planovima i proračunima ravnatelja i vojnih kapelana.

Sadržaji aktivnosti, koje prate odobrena financijska sredstva odobrenog proračuna, tijekom godine bili su sljedeći:

- redoviti poslovi, euharistijska i druga liturgijska slavlja, razni susreti te pohodi zapovjedništvima i vojarnama Oružanih snaga BiH;

- duhovna priprema na Božić: zajednička priprava na ispovijed, osobna ispovijed, euharistijsko slavlje i zakuska nakon toga;

- duhovna priprema na Uskrs: zajednička priprava na ispovijed, osobna ispovijed, euharistijsko slavlje i zakuska nakon toga;

- hodočašća i molitveni pohodi tijekom godine: Lourdes (Francuska), Komušina kod Teslića, Bobovac kod Kraljeve Sutjeske: Molitva za Domovinu Bosnu i Hercegovinu, Marija Bistrica (Republika Hrvatska);

- duhovne vježbe za vojne kapelane Oružanih snaga BiH i za vjernike katolike djelatnike Ministarstva obrane BiH i pripadnike Oružanih snaga BiH: časnici, dočasnici, vojnici i civilne osobe: proljetni i jesenski termin;⁶⁰

- osobni duhovni razgovori s vjernicima katolicima djelatnicima Ministarstva obrane BiH i pripadnicima Oružanih snaga BiH: časnici, dočasnici, vojnici i civilne osobe;

- razna predavanja i nagovori za vjernike katolike djelatnike Ministarstva obrane BiH i pripadnike Oružanih snaga BiH: časnici, dočasnici, vojnici i civilne osobe;

- euharistijska slavlja za poginule branitelje tijekom minolog

⁶⁰ Do sada su temeljem plana i proračuna pod vodstvom Ureda katoličkog dušobrižništva Ministarstva obrane BiH u Kući susreta Emaus (Potoci bb, 88000 Mostar) Caritasa Mostar održane dvoje duhovne vježbe (jesenske: 4.-6. prosinca 2009. i proljetne: 26. do 28. ožujka 2010.) za časnike, dočasnike i vojnike na kojima je nazočio i jedan od vojnih kapelana Oružanih snaga BiH. Oboje duhovne vježbe održao je mostarski biskup mons. dr. Ratko Perić.

Domovinskog i svih minulih ratova - Dušni dan;

- euharistijska slavlja na godišnjicu utemeljenja Hrvatskog vijeća obrane;

- euharistijska slavlja na razne obljetnice iz Domovinskog rata u Bosni i Hercegovini;

- sastanci vojnih kapelana Oružanih snaga BiH tijekom godine: tri sastanka; do kraja ožujka 2011. godine održano je osamnaest sastanaka;

- permanentno obrazovanje vojnih kapelana tijekom godine: obvezatno sudjelovanje svećenika Ureda katoličkog dušobrižništva Ministarstva obrane BiH i vojnih kapelana Oružanih snaga BiH na Teološko-pastoralnom tjednu u Zagrebu (Republika Hrvatska);

- organiziranje seminara, konferencija i okruglih stolova samostalno ili s ravnateljstvima drugih dvaju dušobrižništava jedinstvene Vjerske službe Ministarstva obrane BiH: Kancelarija pravoslavnog dušobrižništva i Ured vojnog muftije;

- sudjelovanje na međunarodnim konferencijama ravnatelja Ureda katoličkog dušobrižništva Ministarstva obrane BiH: Zbor za biskupe Svete Stolice, Međunarodna konferencija predstavnika raznih dušobrižništava u jednoj od zemalja NATO-a koju svake godine organizira zapovjedništvo američkih snaga u Europi, Međunarodna godišnja konferencija ravnatelja katoličkog dušobrižništva koju organizira ravnateljstvo ili jedna od vojnih biskupija Europe, Njemačka: Pastoralni dani Vojne biskupije Njemačke, Beč (Austrija): Međunarodna konferencija predstavnika katoličkog dušobrižništva Europe koju organizira Vojna biskupija Austrije i Godišnja skupština Međunarodnog vojnog apostolata (Apostolat Militaire International /= AMI/);

- sudjelovanje svećenika djelatnika Ureda katoličkog dušobrižništva Ministarstva obrane BiH i vojnih kapelana Oružanih snaga BiH na obvezatnim sadržajima prema planovima i programima Vrhbosanske nadbiskupije i Banjolučke biskupije, dekanata te redovničkih provincija kojima pripadaju: korone, patroni, krizme, božićne i uskrсне ispovijedi, duhovne obnove i drugi sastanci;

- izdavačka djelatnost Ureda katoličkog dušobrižništva Ministarstva obrane BiH: pripremanje, prevođenje i tiskanje brošura, nabavka ili tiskanje raznih prigodnih materijala i liturgijskih kalendara, pripremanje liturgijskih pomagala, nabava i slanje božićnih i uskrčnih čestitki;

- nabava i distribucija katoličkog tiska po uredima i vojarna-

ma: Katolički tjednik: 25 komada, Svjetlo riječi: 25 komada, Crkva na Kamenu: 25 komada, Naša ognjišta: 25 komada i Radosna vijest: 25 komada;

- nabava službenih glasila, liturgijskih pomagala - direktorija, adresara i zbirki važnijih dokumenata Vrhbosanske nadbiskupije i Banjolučke biskupije;

- nabava liturgijskog ruha, liturgijskog posuđa, liturgijskih knjiga, hostija i misnog vina za euharistijska slavlja za sve Urede katoličkog dušobrižništva Ministarstva obrane BiH i Oružanih snaga BiH te osiguravanje i uređenje sakralnog prostora za euharistijska i druga liturgijska slavlja na mjestima gdje je to potrebno;

- pripremanje, nabava i distribucija katoličkih kalendara po vojarnama: džepni, zidni jednolisni i zidni dvanaestolisni;

- pravodobno pripremanje vijesti sa slikama za web stranicu Ministarstva obrane BiH, Katoličku tiskovnu agenciju Biskupske konferencije BiH i za katoličke tiskovine u BiH o vjerskim događanjima koja se temelje na Planu rada te aktivnostima Ureda katoličkog dušobrižništva Ministarstva obrane BiH ili pojedinih vojnih kapelanija Oružanih snaga BiH za tekuću godinu;

- redovite aktivnosti koje su zajedničke i drugim organizacijskim cjelinama Ministarstva obrane BiH i Oružanih snaga BiH;

- na 15. sastanku vojnih kapelana Oružanih snaga BiH,⁶¹ održanom u Sarajevu 8. lipnja 2010. godine, donesena je odluka o određivanju svetkovina, prikupljanja kolekti koje su obvezatne i na razini opće Crkve (na primjer: misijske kolekte, Isusov grob, Petrov novčić i dr.) i na području Vrhbosanske nadbiskupije (na primjer: školovanje bogoslova, obnova crkava i dr.). Sve dogovoreno počelo je vrijediti s 1. siječnjem 2011. godine.

Kratak zaključak

U svojem povijesnom hodu vojno dušobrižništvo Katoličke crkve bilo je raznoliko i bogato u idejama i ostvarenjima. Njegov oblik je bio plod raznih povijesnih okolnosti i situacija u kojima je živjela Katolička crkva i svaki njezin član. Na mnogim prostorima, gdje je bilo organizirano vojno dušobrižništvo, ono je bilo predmet i plod dogovora Katoličke crkve i dotične države. U nekim zemljama uređeno je

⁶¹ Sve dogovoreno obznanjeno je dopisom br. 20-sl-128/10. od 12. kolovoza 2010. godine.

tako da je ono pod jurisdikcijom Biskupske konferencije. Ali isto tako postoji vojno dušobrižništvo koje je tako uređeno da je pod jurisdikcijom vojnog zapovjedništva, iako Katolička crkva za te potrebe stavlja na raspolaganje određen broj dušobrižnika.

Već od samih početaka Crkva je imala osjećaj i nosila svoj dio odgovornosti za zadovoljavanje vjerničkih potreba pojedinaca i cijelih zajednica. Bila je svjesna kako je jaka, moralna i karakterna osoba unutar oružanih snaga uvijek duhovni svjetionik u ispunjavanju svakodnevnih zadaća. Zato je odgovorno shvatila važnost svojega pastoralnog djelovanja u oružanim snagama i među redarstvenicima te pritvorenima i zatvorenima. I nije bez razloga konstatacija kako je vojno dušobrižništvo shvaćeno kao najstariji staleški pastoral unutar cjelokupnog pastora Katoličke crkve.

Na kraju ovog razmišljanja o duhovnoj skrbi za vojnike, redarstvenike, pritvorenike i zatvorenike na prostoru Vrhbosanske nadbiskupije i Banjolučke biskupije dade se zaključiti kako je najstariji staleški pastoral Katoličke crkve kvalitetno zaživio na ovom prostoru. Sigurno je kako je vojno dušobrižništvo bilo na izgradnju osobe i tog dijela civilnog društva koje su obnašale i obnašaju važnu službu, a na dobro pojedinca i državnih zajednica. Jer karakterna osoba uvijek izgrađuje sredinu i zajednicu u kojoj radi i djeluje.

Mi Hrvati katolici Bosne i Hercegovine, živeći i radeći na ovim prostorima, sretni smo i radosni zajedno s drugima da je svanuo dan slobodnog ispovijedanja i življenja svoje vjere pa i u vojnim i policijskim postrojbama. Nama kao i drugim narodima diljem Europe, koji smo desetljećima stenjali pod teretom bezbožnog komunističkog sustava, došao je trenutak slobodnog ispovijedanja svoje vjere i njezine nazočnosti u svim sferama ljudskog življenja. Za to smo zahvalni Bogu i svima onima koji sve učiniše i čak svoje živote dadoše kako bismo mi danas tu slobodu i uživali.

Međutim, gradeći dušobrižništvo vojnika, redarstvenika, pritvorenika i zatvorenika na ovim prostorima trebalo je učiniti sve u pravodobnom informiranju domaće javnosti i unutar same Crkve i konkretnog društva u Bosni i Hercegovini kako bi se shvatilo kako ono nije plod i projekt dodvoravanja vjerskim zajednicama nekih političkih stranaka, nego obveza naše Crkve i danost koja je nazočna u svim demokratskim društvima i zemljama Europe i svijeta.

A nama u Vrhbosanskoj nadbiskupiji i u Banjolučkoj biskupiji postavljalo se pitanje kako ćemo konačno urediti dušobrižništvo voj-

ske, redarstvenika, pritvorenika i zatvorenika te koji će model zaživjeti na ovim prostorima? Bili smo svjesni kako ga treba tako urediti kako bi zadovoljilo vjerničke potrebe Hrvata katolika, ali i drugih vjernika pravoslavaca i muslimana s kojima živimo i koji pripadaju drugim Crkvama. U svijetu postoje mnogi modeli. Mnogi međunarodni predstavnici, uz pomoć pojedinaca iz crkvenih redova, gurali su nam modele prema političkoj i financijskoj moći zemalja iz kojih dolaze. Za te brojne informacije svima se duguje zahvalnost. Međutim, od svih njih uzeto je ono što je nabolje i s pravoslavicima i muslimanima stvoren je vlastiti bosansko-hercegovački model. Sva ta nastojanja Vrhbosanske i Banjolučke biskupije bili su konkretni doprinos procesu utemeljenja i zaživljavanja Vojnog ordinarijata u Bosni i Hercegovini. Živimo u nadi kako je pred nama vrijeme daljnjeg dušobrižničkog rasta na temelju učinjenog, ali na dobro naših vjernika, ne samo vojnika, nego i drugih u raznim odorama ovog društva i ove napaćene zemlje koji su nam povjereni i svih onih koji nam se obrate ili pokucaju na naša vrata.

ARCHDIOCESE OF VRHBOSNA: DEVELOPING SPIRITUAL CARE FOR SOLDIERS, POLICE OFFICERS AND PRISONERS

Summary

The experience of the Eastern European countries in regard to the fall and disappearance of atheistic communism was repeated in this region. Many of the obstacles to pastoral care disappeared, between Churches and religious communities on the one hand and between religious organizations and sensitive state structures such as the military, the police and the prisons. In this way the "threat" and the "bad" influence of the Catholic Church to Catholics who were members of the armed forces or the police in the ex-Yugoslavia region can be said to have disappeared. This was the pattern in Bosnia and Herzegovina.

In general, people today are happy that a difficult era is behind them and that they can now live and speak freely. It is possible for members of the armed forces, police officers, detainees and prisoners to speak freely today. But that part of the faithful, in this post-communist and post-war period, requires special institutional care from the Catholic Church, in the same way that this has been regulated in many democratic countries, in Europe and elsewhere in the world. During the war in Bosnia and Herzegovina and in the Republic of Croatia institutional pastoral care for these groups simply did not exist. Soldiers and police officers received pastoral care from certain pastors and assistant priests who were ministering in places where those soldiers and police officers were stationed. When they were at home, pastoral care was taken over by the priest in the parish.

Over the years the concept of pastoral care by the Catholic Church in Bosnia

and Herzegovina for members of the military has evolved in a variety of ways. The manner of care has been influenced by different historical circumstances and situations in which the Catholic Church and its members have lived. The Church has followed its own path in order to accomplish its mission in a concrete time and a concrete area.

In developing methods of pastoral care for members of the military and the police and for detainees and prisoners in Bosnia and Herzegovina during the past ten years it has been necessary to respond to the needs of the time and the needs of believers. Those involved in providing pastoral care for the armed forces have made a major effort to clarify to the public that this care is not connected to the religious wing of any political party. They have stressed that the role of providing pastoral care to Catholic members of the armed forces and the police and to Catholic detainees and prisoners first and foremost falls to the Catholic Church. They have also stressed that this kind of care can be found in every democratic society, regardless of religious denomination.

The question of how best to organize pastoral care for members of the armed forces and the police and for detainees and prisoners has also been raised. What model to take; what model is best suited to the region and its people? Pastoral care has had to be organized in such a way that in the future it can meet the religious needs of Croat Catholics and also of others who live in Bosnia and Herzegovina but who belong to different churches and religious communities. Some models from abroad have been helpful: some foreign representatives have sought to introduce their own models, sometimes with support from people in the church hierarchy. For the information we have received we have been grateful. We have taken the best from abroad and we have created our own Bosnian-Herzegovinian model, which we believe will be satisfactory and which will meet the needs of pastoral care in Bosnia and Herzegovina.

Key words: *pastoral care, organization, Archdiocese of Vrhbosna, armed forces of Bosnia and Herzegovina, defense.*

Translation: Darko Tomašević and Kevin Sullivan